

SCHNELLBACH ZSÓFIA

A múlt öröksége

(Képek egy tanítópárpár életéből)

A jelenleg másodéves egyetemi hallgató a 2000/2001-es tanévben írta az alábbi dolgozatot. A „Magyar művelődéstörténet” c. kurzus keretei között évek óta születnek kulturális család- és intézménytörténeti dolgozatok, amelyek nem csupán a kutatómunka és tanulmányírás alapkövetelményeinek elsajátításához segítenek hozzá, hanem a hallgatók személyes élettapasztalatairól, a kulturális örökséghez fűződő viszonyukról s nem utolsósorban pályaeorientációjukról is vallanak. A legértékesebb dolgozatok igazi élményt és emberi tanulságot kínálnak olvasójuknak; ezért adtam közre már többször is válogatást belőlük, például a „Tekintet” c. folyóirat 1998. 4–5. számában. Schnellbach Zsófia szép és szubjektív dolgozata szinte kész alkotás, a nyilvánosságra méltó legfrissebb írások közül való: metszet az elmúlt évszázad, a XX. kultúrhistoriájából, ezen belül a hazai cigányság művelődési esélyei mikroközösségi övezetéről és a pedagógussorsról is.

Közreadja és szerkesztette: AGÁRDI PÉTER

Témaválasztásomat egy nagyon mély, talán soha nem múltó, a legváratlanabb pillanatokban rám törő belső kép ösztönözte, mely érzéseim útján idéz fel bennem múltbéli hangulatokat. Nehezen megragadható kép ez, hiszen nem kompozícióban összeálló egész, hanem fények, illatok, színek, hangok és ízek kavalkádja, a képzeletemben szövődő, mindig alakuló, illékony, mégis pillanatokot megragadó impresszionista festmény.

Az emberi emlékezet ambivalenciája ez, a konkrétumok nélküli felidézés, mely tudattalan; ám mikor előtör, újraélhetem és -érezhetem gyerekkorom legszebb hangulatait. Érzem a tea illatát, melyhez kapcsolódik a jól ismert íz, látom a virágoskertet, az azt alkotó színpamacsokat, beleharapok az érett kajszibarackba, eperbe, s esténként eszem a felszeletelt dinnyét a kinti padon, ahol a sötétséggel kavargó nyári illatfelhő sűrűségét és nehézségét olykor egy-egy szentjánosbogár zöldes fénye töri meg, s érzem a biztonságot. Kisétálok a kertbe, ahol a hajnal és a harmat hűvös nedvességével vagy az alkony langyosságával összeérő vadkörte, szamóca, ribizli és cseresznye íz, s a zamatokba keveredő fojtó, mégis jóleső hagyma- és kaporillat sűrűsége fogad magába. Látom a kastélyt, mely mindig misztikus érzésekkel töltött el, izgalmas, sejtelmes volt, egy kislány képzeletébe pont illő, s érzem a kastély körüli park hangulatát, látom zöldjét, s fel tudom idézni a langyos levegő és a parkhoz vezető utat szegélyező hársfák virágának illatát, mely súlyos, mégis áttetsző és légiesnek ható krémszínű lepelként borul rám.

Nagyon sok hetet töltöttem a faluban nagyszüleimnél, akikhez e hangulatok természetesen módon kötődnek. S kötődik hozzájuk a kastélyban lévő iskola, a tanítás élménye, melyben mindig volt valami felemelő: egyszerre töltött el az elégedettség

és büszkeség érzése, hiszen amikor a kastély falai között voltam vagy a parkban játszottam, rám nem vonatkoztak a tanulói kötelezettségek, kivételes helyzetem mindig biztonságot kölcsönzött; tudtam, itt nem kell teljesítenem, megfelelnem: én vakációmát töltöm a más számára „igazgató bácsi” nagypapámnál és „tanító néni” nagymamámnál.

Nagyszüleim pályájának utolsó állomása volt ez a falu, innen költöztek végül Barsra, ahol hozzánk közel, nyugodtabban élnek már nyugdíjasként. Több évtizeden keresztül tanítottak, szerveztek kulturális rendezvényeket, fogtak bele tervek megvalósításába, s vándoroltak faluról-falura. Dolgozatomban az ő tevékenységüket szeretném bemutatni, s megkísérelni, hogy minél többet átadjak személyiségükből és a pedagógus hivatástudatából. Pályájuk végigkövetése élettörténet és művelődéstörténet egyben, hiszen napjaikat a gyerekekkel való foglalkozás töltötte be évtizedekig, emellett szervezői voltak az oktatásnak és az adott helység művelődési életének. Fontosnak tartottam néhány családtörténeti adat összegyűjtését és bemutatását is, hiszen bennük sokszor a történelem és az ember viszonya tükröződik, megérthetünk általuk egyéni döntéseket, vagy éppen megtapasztalhatjuk a determináltság kényszerítő erejét.

Család, pályaválasztás

Anyai nagymamám, Garamvölgyi Zsuzsanna 1933. szeptember 5-én született Istvándiban, jómódú polgárcsalád gyermekeként. Édesapja Garamvölgyi Aladár, akit – nagymamám pályaválasztásához hasonlóan – a szükség kényszerített jegyzőképzőbe. A legnagyobb vágya teljesült, mikor első jelentkezésre felvették a Képzőművészeti Főiskolára, de édesapja halála miatt nem tudta megkezdeni tanulmányait. (A képzőművészet, a művészetek szeretete, a művész-életérzés családom minden tagjában ott buzog, s most látom, milyen mélyről fakad, időben és lélekben egyaránt.)

Az Istvándiban élő kétgyermekes családot 1944-ben éri a háború szörnyősége. Dédpapám a németek ellen lép fel: végsőkig próbálja visszatartani a zsidók és cigányok deportálását, ez azonban lehetetlen, nem tudja megakadályozni a menet elindítását.

A család helyzete a háború után jelentősen megváltozik, s dédpapám célja az lesz, hogy lánya minél előbb szakmához jusson, kereső foglalkozása legyen, így tehermentesítse a családot, ahol a gyermekek száma egyre gyarapodott. Nagymamám Kőszegre kerül a Pedagógiai Gimnáziumba, ahol 1953-ban érettségizik, 1954-ben pedig képesítő vizsgát tesz. Oly sok kényszerítő körülmény ellenére felfedezhetünk hivatásbeli folytonosságot, hiszen ükapám, Schmidt Béla egykor tanító volt Nagydobszán.

Anyai nagypapám, Csornai István 1935-ben született szegény parasztcsalád gyermekeként Alexanderpusztán, ahonnan kisfiúként napi tíz km-t tett meg gyalog, hogy elemi iskolai tanulmányait végezhesse. Talán a sok nélkülözés és lemondás miatt alakul ki nagyfokú empatikus készsége, segítőszándéka a gyerekek iránt, mely majd később, igazgatóként több tervét, intézkedését is motiválta. Tanítója javaslatára kerül a Kaposvári Tanítóképzőbe, ahol 1954-ben végez. Az akkori tanítóképzők az általános iskolák alsó tagozatára képeztek tanítókat, de az alapvető oktatási tevékenységek mellett társadalmi elvárás, kialakult szokás volt, hogy a falu, község tanítója egyben népművelő is, a lakosság művelődésének, a falu kulturális életének irányítója.

Kálmánca, 1954-1956

Nagyszüleim a kötelező gyakorlóév eltöltése során találkoztak Kálmáncsán, s 1956-ban kötöttek házasságot. A falu lakossága 1000–1100 fő volt, fejlett kulturális élettel, mely nagymamám lelkes tevékenysége révén azután még inkább fellendült. A „kultúrunka” kötelesség volt, természetesen nem lehetett ideológiaellenes, s a lakosság műveltségi szintjének is meg kellett felelnie. Sok kötelező elvárás volt, s ahhoz, hogy egy pedagógus örömét lelje kultúrafejlesztő munkájában, el kellett vonatkoztatnia ezen kötelezettségektől, az engedélyezett műfajokba és előadásokba megpróbálta belevinni saját személyiségét, mégis alkalmazkodva a pártirányításhoz és a közönséghez, a szereplőkhöz. Ilyen feltételek mellett került bemutatásra Kálmáncsán az ország első népi operája, melynek betanításában olyan szakemberek is közreműködnek, mint Muharay Elemér néptáncitanár. A *Furfangos királylány* c. műben népdalokat dolgoztak át kórusművekké, ezeket néptánc és próza kötötte össze, a főszerepet nagymamám játszotta. Emellett gyerekkórust alapít, s először szervez a nyolc osztályt végzetteknek ballagást.

Nagymamám lelkesen mesél, talán ugyanolyan lelkesedéssel, mint ahogy egykor szervezte a programokat és foglalkozásokat, szinte érzem energiája lüktetését; számomra mégis távoli e kép, talán több okból is. Nehezen tudom elképzelni, hogy nagyszüleim is voltak fiatalok, annyira egyértelműnek tűnik, hogy ők a biztonságot és szeretetet adó család megtestesítői; másrészt nekem – aki nem éltem benne –, távoli és érthetetlen ez a korszak, megítélése még nem tisztázódott bennem. Mindenesetre – nagyszüleim szerint – ezekben a kisközségekből az iskola volt az egyetlen „tájékoztató eszköz”, tudományos színhely, ezért érdemes volt készülni az órákra, az átadható, illetve elsajátítható tudás nagy kincs volt, a pedagógus és népművelő tevékenységét ezért általában nagy lelkesedéssel fogadták.

Ceglédszentmiklós, 1956-1965

Nagymamám és nagypapám 1965-ig éltek Ceglédszentmiklóson, egy 40 házból és egyetlen utcácskából álló településen, ahol a pusztai kisiskolában Horvátországból kitelepített magyarok gyerekeit tanították 1-8 osztályig. Beszélgetésünk során ekkor élénkült fel legjobban a figyelmem, nagyon lelkes lettem, hiszen kiderült: az itt folytatott életmód egy – az én szívemhez és életfelfogásomhoz is közel álló – ökofalu életmódnak felelt meg. A pusztán minden házban kemence volt, a kenyér minden családban házilag készült, csakúgy, mint a vaj, túró, tejszín, tejföl; a tészta is maguk gyúrták az asszonyok, sertés és baromfi tartásával pedig a hús is biztosítva volt. Közlekedni földúton lehetett gyalog, biciklivel, lovaskocsival, esetleg motorral; a gáz-, villany-, vízvezetékek nem voltak bevezetve, világítani petróleumlámpával kellett, vizet a kerekeskút biztosított, vasalni parazsas vasalóval lehetett.

Mivel a nyolc osztály elvégzésének kötelezettségét ekkor már törvény mondta ki, nagypapám esti iskolát is vezetett, mely kétéves képzés volt és osztályvizsgálattal zárult. Egy osztály 12 főből állt, s tagjaik között ugyanúgy találhattunk akkor 20 éves fiatalokat, mint 50 éves férfiakat, asszonyokat. A település kéttantermes iskolája, a pedagóguslakás és a művelődési otthon nagypapám vezetésével épült fel egy uradalmi istálló átalakításával és közös társadalmi munkával.

Istvándi, 1967-1971

A szülőfaluba való visszatérés előtt nagyszüleim két évet töltöttek a Kaposvárhoz közeli Göllében, majd innét nagymamám gyermekkorának színterére, a kis déldunántúli faluba költöztek. 1967-ben Istvándi lakosságának közel 50–60%-a volt cigány, közösségük minden tekintetben (művelődés, szociális helyzet) hátrányos megkülönböztetést szenvedett. A gyerekek sem óvodába, sem iskolába nem jártak, lemaradásuk akkora volt magyar kortársaikhoz képest, hogy az első osztályba való toborzás helyett cigány előkészítő osztály beindítását kellett megszervezni. Nagyszüleim együtt dolgozták ki az előkészítő osztály tananyagát, a probléma kezelése és felszámolása azonban időigényes és nehéz feladatnak bizonyult, sok akadállyal kellett megküzdeni. Végső céljuk az volt, hogy a cigánygyerekek ugyanolyan esélyekkel kezdhessék és végezdhessék el az általános iskolát, mint kortársaik.

Nagymamám falubeli volt, a későbbi cigányvajda egykori iskolatársa, így a közösség elfogadta a fiatal pedagógus-házaspárt, a vajdával való személyes kapcsolat révén pedig sikerült megértetni a családokkal az iskola fontosságát. (A cigányok által választott vajda állásfoglalása minden családra nézve kötelező érvényű volt.) Kezdetben mindennap össze kellett gyűjteni a gyerekeket, be kellett őket „terelni” az iskolába, szükséges volt kialakítani az iskolába járás szokását; többek között ez is egyik eleme volt a cigánygyerekek szocializációjának. A legalapvetőbb és legegyszerűbb szokásrendszereket és fogalmakat kellett elsajátíttatni: a ceruzafogást, fejleszteni a beszédkézségséget, a tudatos figyelem irányításának és a koncentrációnak a képességét. Ügyelni kellett a higiénára, ezért nagymamám minden reggel, a tanítás megkezdése előtt kötelező mosdást „vezényelt le”. Nagy problémát jelentett a gyerekek alultápláltsága, továbbá az ebből adódó fáradékonyságuk és koncentrációzavaruk, ezért nagymamám reggelente az általa sült pogácsákkal kínálta tanítványait. A 8 osztályt főleg a fiúknak sikerült elvégezniük, mert a lányokat 14-15 éves korukban férjhez adták, így mentesültek a tankötelezettség alól. (Cigány hagyomány szerint a lányokat „eladták”, a vételárban a szülők egyeztek meg.)

Nagyszüleim a cigánygyerekek felzárkóztatása mellett élénk kulturális életet is szerveztek: a faluban élő idősek elbeszélése alapján régi népszokásokat elevenítettek föl, s vittek színpadra *Fonóban* címmel. Nagymamám szenvedélyesen érdeklődött a néprajz iránt (talán innen az én érdeklődésem is), házakat járt végig, s gyűjtötte a régi hagyományokat, történeteket, népi játékokat. Mama és papa együtt dolgozzák fel a begyűjtött anyagot, így születik meg a népi játék, melyben beszélgetéssel, énekléssel, fonóbeli játékokkal és álomfejtéssel jelenítik meg a régi életmódot, a hasznos munkával összekapcsolódó szórakozást, az öregeknek és fiataloknak a közös munka során szokássá szerveződött együttélését.

Lad, 1971-1995

Nagyszüleim lelkesen érkeztek a Somogy megyei helységbe, mely tanítóskodásuk utolsó állomása volt, s ahol a legtöbb időt is töltötték egyben. Édesanyám ekkor már 14 éves, gimnáziumi éveit a Ladtól nem messze lévő szigetvári Zrínyi Miklós Gimnáziumban tölti, majd Szombathelyen szerez magyar–könyvtár szakos tanári oklevelet. A faluban a tanítói tevékenység és a pedagógiai munka szinte külön kis birodalomban folyt, hiszen az általános iskolának egy óriási parkkal körülvett kastély adott otthont. Talán ez is erőt adhatott nagyszüleimnek az újkezdéshez, az ismételt otthonteremtéshez és beilleszkedéshez, hiszen új és más lehetőségeket kínált, sok ki-

sebb-nagyobb ötlet megszületését és megvalósítását ösztönözhetette és rejthette magában ez a szép környezet.

A kastélyt mindenekelőtt alkalmassá kellett tenni a tanításra: nagyobb osztálytermekeket alakítottak ki, olajpadló helyett parkettát raktak le, a falakra higiéniai okokból faburkolat került, ami télen azért hőszigetelőként is jól funkcionált. A gyerekek minél teljesebb pedagógiai ellátásának érdekében létrehozták a napközit, ami a tanulóknak napi háromszori étkezést és tanulószobát biztosított, s ahol még az iskola falain belül, a tanár segítségével készülhettek fel másnapra.

Az iskolának helyet adó kastélyhoz kiskastély is tartozott, mely sokáig az erdészeté volt, ők látták el a park gondozását. Az erdészet elköltözése után nagyapám elképzelése szerint itt olyan bentlakásos intézményt alakítottak volna ki, mely az állami gondozottaknak biztosítana szállást, illetve lakóhelyet, s természetesen oktatást. A terv elfogadása s így megvalósítása egyre csak húzódik, a rendszerváltás zűrzavarában pedig végképp elsüllyed. Szintén terv maradt, hogy az iskolai költségvetésből megmaradt pénzt a gyerekek javára fektessék be. Reggelente egy pohár ingyen tej vagy kakaó minden diáknak jól esett volna, azonban a megvalósításhoz szükséges kiegészítő összeget az önkormányzat nem biztosította.

Nagyapám 1995-ig látta el az iskola igazgatói feladatait, ekkor vonult nyugdíjba, egy évvel azután, hogy nagymamám befejezte tanítónői pályáját. Ismét újrakezdés és költözés várt rájuk, ez azonban már összekapcsolódott a megérkezés, megnyugvás érzésével, hiszen először várt rájuk saját tulajdonú lakás és kert Barcsen, családom lakóhelyén. Ami fájdalmas lehetett számukra akkor, s ma is az, hogy az általuk megteremtett, felújított és gondozott kastély és park sorsa bizonytalanra vált.

Az iskolát új épületbe helyezték át, az önkormányzati tulajdonban lévő kastély pedig magántulajdonba került. 2001 augusztusában jártam ismét a faluban, s láttam a kastélyt, a parkot is. Az épület lepusztult, az ablakokat betörték, a falak beáztak, a törött üvegeken keresztül dohos szag árad kifelé; a park is gondozatlan, már nem vezet út az erdőbe, megnőtt a fű, s sok helyen a gaz. Ám a fák és cserjék még mindig gyönyörűek, méltósággal tartják az időt, s a kastély is felújítható állapotban van. Lelkesedéssel és szívós küzdelemmel, a megfelelő fórumokhoz és intézményekhez fordulva biztosan meg lehetne menteni ezt a területet, hiszen a kastély és a park gondozása (a múlt és a természet pusztá létének tiszteletén és értékességén túl) ökológiai, környezetvédelmi, művelődéstörténeti és építészeti, tájépítészeti értékeket is szolgálhatna. Nagyszüleim azonban nem nagyon látogatnak vissza Ladra, azt hiszem, inkább emlékeikben őrzik az élményeket, a képeket. Én megpróbálok minél több időt velük tölteni, beszélgetni, meghallgatni történeteiket, a vidámat és a megdöbbenőt egyaránt.

Számomra egyre fontosabbak ezek az együttlétek; úgy érzem, megfoghatóbbá tehetik a létezés, értékeket mutathatnak fel, vezethetnek „valami felé”. Az élettörténetek, a családon belüli kapcsolatok mintaként, viszonyítási alapként állhatnak előttem; láthatom, hogy az élet nem állapot, hanem vívódások, meghasonlások, döntések és elhatározások, konfliktusok és kompromisszumok sora önmagunkkal-önmagunkban és másokkal szemben, melyek azonban nem zárják ki, sőt, a teljesség és harmónia állapotához vezethetnek el. Fontos igazán megismernem a szüleimet, nagyszüleimet (pedig olyan természetesen, hogy a családtagjait ismeri az ember), mert a magam tapasztalatán túl tőlük, életük eseményeinek tükrében tanulhatom meg legyőzni az elégedetlenséget, s azt is, mikor kell elfogadnom valamit, vagy mikor kell küzdenem azért, amit el akarok érni.

Most ismét itt vagyok, látom a kastélyt, érzem a napfényt; állok az iskolában, s szinte bebújok a kavargó illatfelhőbe. Emlékszem, milyen kiváltságos helyzetben éreztem magam, hogy bepillantást nyerhetek a nagy konyhába, láthatom az óriási, forró gőztől párás és nedves főzőedényeket, s megkóstolhatom az elkészült ételt. A parkban sétálva érzem az alkony langyosságát vagy éppen a forró déli napfényt, a bőröm érintkezik a biztonságot adó, óvó nagypapával, nagymamával; nézzük a bodobácsokat, melyek számomra ma is csak „pótkocsis bogarak”. Elsétálunk a kastély mögötti színpad felé, s a természeti illatok, melyek függetlenül helytől, időtől, mindig olyan megragadóak voltak, keverednek a két tanító emberével, így emelődnek be emlékeimbe, képzeletimbe, melyek ma is – s bizonyosan a jövőben szintén – sűrűn felidéződnek.